

ПЕРСПЕКТИВИ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ ЗА УМОВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Товарниченко В.О. (м. Запоріжжя)

Анотація

В статті дається огляд шляхів по підвищенню конкурентоспроможності вищої освіти та науки України в рамках Болонського процесу; демонструється необхідність впровадження в усі сфери господарства промислових виробів, які вироблено з застосуванням наукомістких технологій.

Ключові слова

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ, КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ, БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС, ВИЩА ОСВІТА, УКРАЇНА, НАУКОМІСТКІ ТЕХНОЛОГІЇ, ГЛОБАЛІЗАЦІЯ.

Вступ

Актуальність теми дослідження в тому, що саме інтелектуальний потенціал країни, який займається розвитком наукомістких високих технологій, визначає її роль і місце у світовому рейтингу конкурентоспроможності, її економічний і військовий потенціал. В сучасному світі вартість інтелектуального продукту в міжнародному економічному обміні майже сягає вартості товарної маси. Враховуючи те, що наукомісткі технології досить швидко застарівають, стає зрозумілою необхідність розвивати освіту та науку, розвивати власні наукомісткі технології, впроваджувати їх в усі сфери громадянської діяльності, а також шукати можливості підвищення конкурентоспроможності вищої освіти України за умов глобалізації.

Мета статті

Проаналізувати процеси що відбуваються у вищій освіті, а також можливі шляхи підвищення конкурентоспроможності української освіти та науки в умовах глобалізації.

Обговорення проблеми

Початок ХХІ століття ознаменувався бурхливими глобалізаційними процесами, пов'язаними з формуванням єдиного всесвітнього економічного, соціального, духовного простору. Це відбувалося завдяки провідній ролі американської економіки, яка базується, насамперед, на основі використання нових інформаційно-комунікаційних технологій. Розвиток глобалізаційних процесів супроводжується посиленням конкурентної боротьби за ринки збуту продукції, що приводить до посилення суперництва між виробниками. Перевагу в цій боротьбі дають нові технології, які потребують великих фінансових вливань і новітніх наукових розробок, а також висококваліфікованих фахівців.

В сучасному світі існує сильний зв'язок між військовою силою і рівнем економічного розвитку. Високий рівень розвитку економіки формує так званий військово-економічний потенціал. Тому

"послабляючи або навіть знищуючи економіку, можна суттєво послабити військовий потенціал" [9, 33]. Саме така ситуація склалась на пострадянському просторі, в тому числі і в Україні.

Інтелектуальний потенціал країни визначає її роль і місце у світовому табелі про ранги, її економічний та військовий потенціал, першими це зрозуміли американці, коли розпочали процес "збирання розуму". По суті, створення американським урядом сприятливих умов для залучення найвідоміших світових вчених "означало отримання інтелектуальних інвестицій в американську промисловість"[1, 23].

Щорічний прибуток США від використання знань зарубіжних учених та інженерів перевищує десять млрд. дол. Вони не просто приїхали, а працюють і приносять прибутки університетам і фірмам, які створили їм сприятливі умови для роботи. Приїзд на навчання до США студентів з інших країн також приносить прибуток, який рахується мільярдами.

Глобальна економіка характеризується потужними транскордонними пересуваннями фінансів і робочої сили, формуванням єдиного ринкового господарства зі значним збільшенням масштабів виробництва, забезпеченням динамічного поширення товарів, послуг, ресурсів, технологій, ідей.

Відповіддю на посилення економічних і політичних позицій США було створення ЄС, як конфедерації Європейських держав, яка поступово перетворюється у федерацію з спільною валютою (євро), що успішно конкурує з американським долларом.

Ці факти роблять зрозумілим прагнення країн Європи до створення єдиної системи вищої освіти та науки, яка може бути більш конкурентноспроможною на світовому ринку освітніх послуг і високих технологій. Розвиток наукових досліджень (особливо в галузях термоядерної енергетики, освоєння космічного простору, медичних та біологічних досліджень) потребує асигнувань, які не здатен потягнути бюджет однієї, навіть найбільш економічно розвинутої європейської держави, але такі інвестиції стають доступними при об'єднанні їх зусиль.

Відносно сучасної вищої освіти України нагадаємо, що вона у своїх головних рисах сформувалась як невіддільна складова освітньої системи колишнього Радянського Союзу, побудованої на наукових засадах і принципах централізованого планування. В умовах існування двох наддержав, які знаходилися у стані "холодної війни" в СРСР була створена порівняно досконала навчально-виховна система, окремі досягнення якої були визнані навіть його супротивниками і використані не лише у країнах третього світу, а й у розвинених державах. Після розпаду СРСР українська промисловість, що була орієнтована на застосування високих технологій у військово-промисловому комплексі СРСР, стає незатребуваною. А відсутність попиту на високотехнологічну продукцію приводить до того, що

Перспективи конкурентоспроможності вищої освіти України за умов глобалізації

практично до нуля знижується фінансування науки взагалі, та досліджень у галузі високих технологій зокрема.

Працівники цих сфер залишилися практично без заробітків, чим скористались більш багаті західні країни. За допомогою невеликих фінансових витрат на гранти та анкетування для конкурсного відбору, де треба було вказати місце роботи, коло наукових інтересів та резюме результатів, що були досягнуті. Міжнародний науковий фонд виявив найбільш перспективних фахівців та напрями наукової діяльності, в результаті чого МНФ (а фактично США) отримав можливість не тільки прогнозувати розвиток нашої науки, на довгі роки, але й приймати заходи з метою "не допустити провідні вітчизняні технології на світовий ринок, або скупати їх за безцінь" [4, 107].

Це приводить до того, що з Росії, України та інших країн СНД "переможці" у "холодній війні" "організували і фінансували масовий відплив досвідчених науковців і кращих випускників більшості природничонаукових та інженерних вищих навчальних закладів" [13, 26].

Українська система освіти завжди була авторитетною, привабливою для сусідніх і далеких держав і мала, без перебільшення, вагомий культурний вплив на інші країни і народи. Це беззаперечна істина. Але "це в минулому, коли в СРСР навчалися тисячі іноземних громадян" [8, 16].

Україна, перебуваючи у складі Радянського Союзу, пережила і піднесення - 50-60-ті роки, і стагнацію - 90-ті роки, "коли за загальною чисельністю молоді з вищою освітою посіла 50-те місце у світі, поступившись не тільки високорозвиненим країнам, а й багатьом іншим, що розвиваються" [12, 67-68].

Провідні фахівці, які були підготовлені в Україні, і займалися передовими технологіями, фактично зробилися непотрібними вітчизняній економіці. Безробіття спонукає близько п'яти мільйонів українців (80 % з яких мають вищу освіту) шукати роботу за кордоном, і вони там її знаходять, вносячи вагомий внесок в економіку як США, так і Європи, що сприяє розвитку науки і освіти в цих країнах.

Теоретично праця емігрантів може використовуватися в будь-якій точці планети, де є робочі місця, але ця мобільність обмежена суровим еміграційним контролем. Дешева робоча сила прагне виїхати в країни з високим рівнем розвитку економіки, і підприємці були б раді узяти їх на роботу, але тут в дію вступають процеси, що самоорганізуються. Починає працювати механізм громадянського суспільства у вигляді профспілок і інших об'єднань, що перешкоджають проникненню в країну емігрантів, дешевша праця яких може привести до зниження зарплати і підвищення рівня безробіття серед місцевого населення. Мігранти сприймаються як

джерело ускладнень, як фактор, який приводить до погіршення соціально-економічної ситуації.

Таким чином, праця емігрантів може використовуватися тільки в тому випадку, коли відсутні власні фахівці, необхідні для успішного функціонування економіки. В сучасному світі склалась така ситуація, що ринки праці, по суті "не є глобальними, за винятком невеликого, але зростаючого сегменту професіоналів і вчених" [11, 105].

Представники технократичної еліти привносять з собою власну культуру, власний образ життя та менталітет, які свідомо чи підсвідомо намагаються поширювати в тому суспільстві, в яке вони прибули (завдяки високому соціальному статусу це їм інколи вдається). В Європі формується простір вищої освіти в контексті Болонського процесу з метою зростання конкурентоспроможності на світовому ринку праці випускників вузів Європи, зміцнення сфери вищої освіти. "Європа знань" є головним фактором "соціального і людського розвитку, складовою зміцнення й інтелектуального збагачення європейських громадян, рушійним чинником прогресу" [14, 4]. Для забезпечення стабільного соціально-економічного розвитку суспільства, що вступає до інформаційної фази, необхідно мати не менш, ніж 50 % осіб з вищою освітою у співвідношенні до загальної чисельності працездатного населення (в Україні нині налічується близько 13 % громадян з вищою освітою).

Для порівняння США та Японія планують мати майже 90 % фахівців з вищою освітою серед загальної чисельності працюючих. На думку експертів, це сприятиме підвищенню економічного ефекту виробництва в декілька разів. Тому Європа зацікавлена в тому, щоб як можна більша частина її громадян мала вищу освіту, щоб випускники її вузів були конкурентоспроможними на ринку праці. Болонська декларація ще раз підтвердила, "що можливість улаштування на роботу - це основне питання вищих закладів у всій Європі [6, 27].

Весь світ уже починає говорити про інтелектуальну технологічну революцію. Видатки на інформаційне забезпечення виробництва становлять в середньому три чверті доданої вартості сучасної продукції. Увесь світ щодалі розширює торгівлю концентрованим знанням. У двадцяти розвинених країнах, "де працює 95 % учених світу, прибуток на душу населення щорічно збільшується на 200 дол., а у країнах, де науковців бракує, лише на 10 дол." [1, 24].

Отже, для глобалізації характерні не лише переваги. Фактично, завдяки несправедливому розподілу благ дивіденди від глобалізації отримують багаті країни, у найменш розвинутих країн "вигоди від глобалізації мінімальні" [9, 32]. Сфера глобальної економіки визначається динамікою конкуренції між локальними утвореннями (країнами, регіонами, економічними областями) і економічними агентами.

Одним з чинників, що впливає на конкурентоспроможність, є доступ на великий, інтегрований і багатий ринок. При цьому, окрім низьких витрат, виробничі системи повинні бути адаптованими до вимог інформаційної епохи. Ніхто не зацікавлений пускати на свій ринок конкурентів, навпаки, досить часто природним є прагнення підсилити власну конкурентоспроможність за рахунок занепаду конкурентів. Ці очевидні факти стосуються й системи вищої освіти.

У руслі цих тенденцій спостерігається перенесення до слаборозвинених країн виробництв з високим рівнем матеріальних та енергетичних затрат, а також екологічних ризиків. Між бідними та багатими країнами зростає розрив, їм не підходить модель західного розвитку. Водночас, як було проілюстровано на прикладі США, високорозвинені країни заохочують імпорт інтелектуального капіталу.

В області наукових досліджень і освіти важко розраховувати на рівноправну співпрацю або міжнародний паритет з країнами, де відповідні витрати на два-три порядки більші, ніж в Україні. При такому співвідношенні витрат слід інакше підходити до визначення місця України на світовому ринку послуг у області освіти і науки. Необхідно враховувати реалії сучасного буття. Будь-яка система освіти має сенс переважно тоді, коли є можливість використати здобуті знання та навички. Створення європейського простору вищої освіти - це головний шлях до сприяння мобільності та працевлаштування громадян. В Україні склалась досить тяжка соціальна ситуація - високий рівень безробіття, катастрофічний брак робочих місць, низька заробітна плата й рівень соціального захисту. В зв'язку з цим постає ще більша загроза посилення і так надто значної міграції. Але в Європі ринок праці достатньо добре забезпечений власними фахівцями, і поява на ринку праці українських фахівців там є навряд чи бажаною. З іншого боку, викликає сумнів, що у європейського фахівця виникне бажання поїхати працювати в Україну, де він буде отримувати меншу винагороду за свою працю.

Стає зрозумілим, що головне це не стільки створення високих технологій і не випуск заснованої на них продукції (що відбувалось в Україні під час розпаду СРСР), скільки продуктивне використання знання і продукції у всіх галузях і сферах. Економіка, заснована на знаннях, вимагає наявності розгорнутих систем освіти, що охоплюють все більш широкі верстви населення; вона пред'являє все більш високі вимоги до рівня кваліфікації людського капіталу. Знання самі по собі не трансформують економіку; одночасно немає і гарантій того, що "інвестування в наукові дослідження принесуть позитивну віддачу" [4, 52].

У числі поки що не вирішених в Україні проблем можна назвати проблему "поглибленого вивчення студентами і викладачами іноземних мов (до рівня вільного володіння), а також вивчення другої іноземної мови" [5, 79].

Що стосується мобільності студентів зазначимо, що теоретично українські студенти мають можливість навчатись у вищих навчальних закладах Європи, за умов, що їхній місячний прибуток складатиме понад чотириста євро, що необхідно підтвердити. Крім того, система ECTS передбачає, що студент, який виїхав за кордон, сам обирає дисципліни, яким він має навчитись, головне - набрати необхідну кількість кредитів. Цей фактор може погіршити якість освіти.

Отже, розв'язання освітніх проблем в Україні у контексті Болонських домовленостей потребує інтенсивного паралельного процесу - стимулювання розвитку власного національного виробництва, створення необхідної кількості нових робочих місць [8, 16]. Надаючи громадянам права на освіту, держава, має подбати про бюджетне забезпечення шляхом державного замовлення тих спеціальностей, які вкрай необхідні саме для зміцнення потенціалу держави.

Відомо, що в Україні існує "перевиробництво" окремих спеціальностей, скажімо, економістів, правознавців та фінансистів. Щороку по напрямку "гуманітарні і соціально-економічні науки" державні і приватні вузи готують більше 40% від загального числа випускників, а недержавні - більше 90%. Звичайно, що підготовка з гуманітарного профілю освіти вимагає менших бюджетних витрат на кожного студента, ніж по технічному. Але "випускники за цими спеціальностями, як правило, не знаходять роботи за фахом, значить, система освіти працює неефективно" [2, 72].

Після закінчення навчання у Києві "за отриманою спеціальністю вищої кваліфікації працює лише 24,9%, тобто четверта частина випускників вузів, тоді як без спеціальної освіти на таких, або близьких за рівнем посадах працює майже стільки молоді (24,4 %). Якщо поєднати кількість працевлаштованих за спеціальністю вищої кваліфікації за дипломом (24,9%) із кількістю тих, хто працює за суміжним фахом, близьким до отриманого (6%), то це становитиме 30,9%" [15, 163]. Фахова доля випускників, що належать до "еліти суспільства" або тісно пов'язана з нею, "вирішається заздалегідь - або адекватно ситуації" власними зусиллями, або тим соціальним середовищем, в яке вони залучені.

Дві третини випускників українських вузів не мають можливості працевлаштування за фахом. Теоретично, диплом міжнародного зразка збільшить шанси на працевлаштування та посилить мобільність фахівців. Але вільне працевлаштування за кордоном здійснюється при наявності між урядами держав домовленості про визнання еквівалентності дипломів.

Держава має бути винятково зацікавленою в тому, щоб вища школа отримала ще більш інтенсивний розвиток. Інша річ, що нині слід більш предметно подумати про те, "щоб вища школа не

тиражувала безробітних з вищою освітою, тобто про робочі місця для випускників вищих навчальних закладів" [8, 11].

Отже, проблема державного замовлення для вищої освіти повинна бути розв'язана найближчим часом, зважаючи на причини об'єктивного характеру. Державне регулювання стає необхідним тоді, коли є наявні потреби, у вирішенні яких зацікавлене суспільство. Державна політика повинна розраховувати витрати суспільних ресурсів, включаючи бюджет, згідно з потребами суспільства. Якщо держава на бюджетній основі готує високопрофесійних фахівців, які, не знайшовши застосування своїм здібностям, виїжджають на роботу в інші країни, це не можна назвати ефективною політикою, "тільки дуже багаті країни можуть дозволити собі підготовку інтелектуальної еліти для інших держав за рахунок своїх національних ресурсів" [2,72].

Важливо усвідомлювати, що освіта і наука не є і не повинні бути прибутковими галузями економіки. Це витратні види діяльності, але без їх підтримки і розвитку прогрес людського співтовариства неможливий. Задача держави - здійснювати бюджетне фінансування тих напрямів інтелектуальної діяльності, де, з одного боку, важко чекати вкладень з боку позабюджетних джерел, а з іншого - в розвитку яких зацікавлені держава і суспільство. "Державні вкладення в освіту і науку зовсім не зобов'язані приносити миттєвий прибуток" [2,73].

Державна політика у області освіти і науки, здійснювана з адміністративних позицій, неефективна. До ухвалення рішень з цих питань повинні бути привернуті представники науково-освітньої громадськості. Рівень розвитку інтелектуального капіталу нації, країни, регіону характеризується інтелектуальним потенціалом, до якого входять: системи освіти (освітні заклади); рівень комп'ютеризації; система комунікації; система науки (наукові заклади); бази даних (традиційні та електронні бібліотеки); інтелектуальна власність (патенти, ліцензії, технології). Перелічені компоненти тісно взаємопов'язані, проте перше рейтингове місце серед них посідає система освіти. Саме реформація системи освіти, "створення сприятливих умов для функціонування закладів вищої освіти всіх рівнів та форм власності є запорукою розвитку національного інтелектуального потенціалу" [1, 25].

У цьому зв'язку варто більш прискіпливо подивитися на процеси глобалізації в освітній сфері, пов'язані зі стандартизацією навчальних планів, програм, документів про освіту (дипломів і додатків до них). Безумовно, Болонський процес незважаючи на обмеженість регіоном Європи є чи не найголовнішим напрямком удосконалення національних систем освіти та узгодження їх змістової частини у глобальному, планетарному масштабі. Незважаючи на те, що деякі елітарні вузи Західної Європи, "що мають міцні позиції та престиж, заявили про своє небажання вступати в Болонський процес, що

створює враження об'єднання слабих і безперспективних в їх боротьбі з сильними за місце на ринку освітніх послуг" [10, 265].

Головне – не створення високих технологій і не випуск заснованої на них продукції, а продуктивне використання знання і продукції у всіх галузях і сферах. Економіка, заснована на знаннях, вимагає наявності розгорнутих систем освіти, що охоплюють все більш широкі верстви населення; вона пред'являє все більш високі вимоги до рівня кваліфікації людського капіталу. Знання самі по собі не трансформують економіку; одночасно немає і гарантій того, що "інвестування в наукові дослідження принесуть позитивну віддачу" [4, 52].

Вступ України до Болонського процесу – це вже реальний факт, невідворотна реальність. Українська освіта повинна знайти власну нішу в цьому процесі, бо вона традиційно орієнтована на надання студентам фундаментальних теоретичних знань, і рівень підготовки українських фахівців (фізиків, математиків, програмістів, представників технічних дисциплін) традиційно визнається в усьому світі. Але недостаток фінансування наукомістких галузей і фундаментальної науки може привести до того, що технології, які застосовуються в українських вищих навчальних закладах, старіють.

Державна політика, що стосується імміграції в інші країни вчених і фахівців, підготовлених в Україні на бюджетній основі, повинна передбачати підготовку відповідних договорів з випускниками вузів, а також договорів з вказаними країнами, що містять зобов'язання сторін по відношенню до квот на міграцію українських фахівців, а також до термінів, об'ємів і способів компенсації бюджетних коштів, витрачених на їх підготовку.

Висновки

Саме інтелектуальний потенціал країни, розвиток наукомістких високих технологій, визначає її роль і місце у світовому рейтингу конкурентоспроможності, її економічний та військовий потенціал. Тому завданням України в ході Болонського процесу є перехід на європейські стандарти, не загубивши при цьому власні здобутки в сфері освіти і науки.

Без підняття рівня економіки і підвищення конкурентоспроможності українських промислових виробів, євроінтеграція містить в собі небезпеку перетворення України на різновид колонії, сировинного придатку, куди відбудеться перенесення виробництва з високим рівнем матеріальних та енергетичних затрат, а також екологічних ризиків.

Для підвищення конкурентоспроможності української науки і освіти на світовому ринку потрібно їх включення в європейській освітній та науковій простір, а також посилення державного фінансування наукових досліджень, які не будуть давати миттєвий прибуток.

Перспективи конкурентоспроможності вищої освіти України за умов глобалізації

Формальне прийняття положень Болонського процесу без розвитку власних високих наукових технологій і впровадження їх у виробництво, недостатньо для підвищення конкурентоспроможності української освіти і фахівців на світовому та європейському ринку праці і освітніх послуг.

Перспективи подальшого аналізу теми:

- ✓ організаційні та самоорганізаційні процеси в сфері вищої освіти та міра їх когерентності;
- ✓ аналіз втілення Болонської декларації в ЗДІА.

Джерела

1. Бебик В.М. Освіта у глобальному суспільстві: проблеми і перспективи //Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти: Моногр. / За ред. В.М. Бебика. - К.: МАУП, 2004. - 200с. - С. 18-25.

2. Бердашкевич А.П. Государственная политика в области образования и науки и конкурентоспособность России // ЭКО Всероссийский экономический журнал. – Новосибирск: Наука, 2005. - № 10. - С. 64-74

3. Бобров А.Л. Папенков К.В. Роль государства в достижении устойчивого развития //Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 6. Экономика. – М.: 2005, № 1. - С. 106-120

4. Бобылев С.Н. Развитие человеческого потенциала в России // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 6. Экономика. – М.: 2005, № 1. - С. 41-63.

5. Волошин В.С. Чейлях А.П. Опыт и проблемы внедрения положений Болонского процесса //Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти: Моногр. /За ред. В.М. Бебика. - К.: МАУП, 2004. – 200 с. - С. 70-80.

6. Воронкова В.Г. Проблеми основних реформ Болонського процесу //Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - Запоріжжя: ЗДІА, 2005. - № 23.- С. 25-32.

7. Годунова В. Від кого залежить Америка // Дзеркало тиждня. - 2001. - 3 лютого.

8. Головатий М.Ф. Освіта України: зупинитися і оглянутися //Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти: Моногр. /За ред. В.М. Бебика. - К.: МАУП, 2004. – 200 с. - С. 9-17.

9. Дацків Р. Глобальні економічні війни та національна безпека // Банківська справа, 2005. - № 1. - С. 30- 36

10. Додонов Р.А. О целях и противоречиях Болонского процесса // Методологія соціального пізнання: здобутки й проблеми (Матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної конференції 25 травня 2005 року) Запоріжжя. – Просвіта, 2005. - С. 264-267.

11. Кастельс М. Информационная эпоха: Экономика, общество и культура: Пер. с англ. под научн. Ред. О.И. Шкаратана. - М.: ГУВШЭ, 2000. - 608 с.

12. Корсак К.В. В XXI век с новой парадигмой национального образования // Персонал, 2000. - № 1. - С. 66 -72.

13. Корсак К.В. Про шляхи подолання перешкод у досягненні Україною європейського рівня підготовки фахівців // Болонський процес: перспективи і розвиток у контексті інтеграції України в європейський простір вищої освіти: Моногр. /За ред. В.М. Бебика. - К.: МАУП, 2004. - 200с. - С. 26-36.

14. Пожуєв В.І. Формування простору Європейської вищої освіти в контексті Болонського процесу // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - Запоріжжя: ЗДІА, 2005. - № 23. - С. 4-16.

15. Суїменко Є., Семашко А., Сакада М., Особливості працевлаштування столичної молоді України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. - 2003.- № 2 (квітень-червень) – С. 160-183.

Стаття надійшла 16.11.2005 р.